

European Electoral Studies

VOLUME: 4
ISSUE: 1

Srovnání proporcionality navrhovaných úprav volebního systému do dolní komory českého parlamentu

(Proportionality of Representation and the Proposed Electoral Reform for the Czech Chamber of Deputies)

Václav Brachtl (182121@mail.muni.cz)

Abstract:

The article deals with the proposed electoral reform for the Czech Chamber of Deputies and its proportionality of political parties' representation. At first, the contemporary electoral system is described and its main effects are mentioned. Then, three alternative proposals of electoral reform are introduced. In the last chapter, there is comparison of representation proportionality of the proposed electoral designs, based on simulations of election outcomes. The index of deformation is used.

Keywords:

Electoral reform, proportionality of representation, Chamber of Deputies, Czech Republic

1. Úvod

Po volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky v roce 2006, které skončily tzv. patem „sto na sto“, se opět otevřela otázka změny volebního systému, což je v českém prostředí diskutované téma víceméně již od roku 1996 (k diskusi o změnách volebního systému viz například Novák – Lebeda a kol. 2004: 345–451, Čaloud 2006, Foltýn 2006: 175–176, Pecháček – Němec 2008, Havlík – Kopeček 2008: 197–202 a další).

Vládní koalice složená z Občanské demokratické strany (ODS), Křesťanské demokratické unie – Československé strany lidové (KDU-ČSL) a Strany zelených (SZ) se ve svém programovém prohlášení zavázala, že „navrhne novelu volebního zákona tak, aby volební systém garantoval vyšší míru proporcionality (Hagenbach-Bischoff) a zajistil vítězi voleb tzv. volební prémii v rámci přerozdělení mandátů v druhém skrutiniu, o jejíž podobě bude vedena diskuse“ (Vláda České republiky 2006). V létě 2008 bylo zveřejněno devět návrhů volební reformy, jež připravilo Ministerstvo spravedlnosti ČR. Tento počet se následně zúžil na tři varianty, a sice tzv. skotskou, řeckou a holandskou (Aktuálně.cz 27. 8. 2008).

Cílem této práce je na základě simulace výsledků voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky analyzovat a porovnat navrhované změny volebního systému. Vzhledem k výše uvedenému vládnímu závazku zvýšit poměrnost bude pozornost věnována proporčním účinkům jednotlivých variant. Hlavní výzkumné otázky proto zní:

- 1) Která navrhovaná úprava volebního systému je nejproporcionálnější?
- 2) Která navrhovaná úprava je nejméně proporční?
- 3) Která navrhovaná úprava nejvíce zvýhodňuje vítězný subjekt?

Jako hlavní nástroj bude k tomuto účelu využít index deformace¹, který i navzdory některým svým nedostatkům² patří mezi nejlepší způsoby posuzování míry proporcionality zastoupení jednotlivých stran (viz Šedo 2006: 67–72).

Text je rozdělen do tří hlavních částí. V první je popsána současná podoba volebního systému. Následující kapitola obsahuje popis trojice výše zmíněných návrhů volební reformy. Ve třetí části budou na základě volebních výsledků z let 1996 až 2006 modelovány potenciální výstupy jednotlivých variant a následně posuzována jejich proporcionalita, a to především ve vztahu k menším stranám.

¹ Index se vypočítá podle vzorce $I = s_i / v_i$ (kde s_i znamená procentuální podíl získaných mandátů a v_i procentuální podíl získaných hlasů). Strana je nadreprezentovaná, když hodnota I převyšuje číslo 1. Pokud je I menší než 1, strana je podreprezentovaná. Rovná-li se hodnota I číslu 1, jde o dokonale proporční reprezentaci.

² Jde především o jeho závislost na podílu propadlých hlasů, což může vést k relevantním zvýšením či snížením hodnot indexu.

2. Současná podoba volebního systému³

V České republice se v současné době pro elekcí dvousetčlenné Poslanecké sněmovny používá listinný poměrný volební systém, jehož stávající podoba byla schválena před parlamentními volbami v roce 2002.

Země je rozdělena do čtrnácti různě velkých volebních obvodů, jejichž hranice odpovídají jednotlivým vyšším územně samosprávním celkům (krajům). Na základě výsledků voleb 2002 a 2006 se jejich velikost pohybuje od pěti do dvaceti pěti poslaneckých mandátů, přičemž nejméně křesel se rozděluje v kraji Karlovarském (pět) a Libereckém (osm), naopak nejvíce v kraji Moravskoslezském, Jihomoravském a Středočeském (všude se volilo dvacet tři poslanců) a také v Praze (dvacet pět) (Čaloud 2006: 149).

Aby se politická strana mohla podílet na alokaci mandátů, musí získat alespoň pět procent ze všech platných hlasů. V případě dvoučlenné koalice je požadovaná hranice zvýšena na deset procent, v případě tříčlenné na patnáct procent. Koalice složená ze čtyř, příp. více než čtyř subjektů musí zdolat dvacetiprocentní klauzuli.

Mandáty se přidělují v jednom skrutiniu, a sice podle d'Hondtova dělitele (číselná řada 1, 2, 3, 4, ...). Součty hlasů pro jednotlivé kandidátky se vydělí řadou celých čísel, počínaje jedničkou a konče počtem v kraji rozdělovaných křesel. Výsledky dělení se seřadí a první mandát obdrží strana s nejvyšším výsledkem. Tímto způsobem se postupuje, dokud nejsou ve volebním obvodu přiděleny všechny mandáty.

Mezi hlavní efekty volebního systému patří nadreprezentace větších stran, která se v roce 2002 projevila pouze nepatrně, avšak v následujících volbách byly podreprezentovány strany, jež do parlamentu pronikly jen těsně (Šedo 2007: 124–125, srov. Čaloud – Matušková 2006). Uzavírací klauzule působí jako síto a hlavní faktor ovlivňující bezprostřední výstupy voleb i jejich dlouhodobé psychologické působení (Šedo 2007: 129). Volebnímu systému bývá často dáváno za vinu, že neumožňuje sestavování „funkčních a akceschopných“ vládních koalic (např. Novák 2004: 342–343), případně že nepenalizuje antisystémové strany (Šedo 2007: 129).

³ Srov. např. Belko 2004: 205–206, Lebeda 2004: 233–249, Čaloud 2006: 148–150, Šedo 2007: 34–35.

3. Navrhované změny volebního systému⁴

Všechny tři navrhované varianty počítají se zachováním poměrného volebního systému. Změny se týkají především konstrukce volebních obvodů a metody přepočtu hlasů na mandáty. Další atributy volebního systému, jako například výše uzavírací klauzule, zůstávají nezměněny. S výjimkou „skotské“ varianty se regionální mandáty získané volební stranou v prvním skrutiniu vždy rozdělují mezi krajské kandidátní listiny strany (viz níže) pomocí d'Hondtova dělitele, a to při současném užití dosavadního systému preferenčního hlasování.

3.1. „Skotská“ varianta

Tzv. skotská varianta je založena na použití odlišné volební formule v prvním a druhém skrutiniu a odlišných řad dělitelů pro vítěze a ostatní strany ve druhém skrutiniu.

Poslanecké mandáty by se rozdělovaly ve dvou skrutiniích, přičemž počet přidělovaných křesel v jednotlivých kolech je stanoven předem. V prvním skrutiniu by se na úrovni stávajících čtrnácti volebních krajů rozdělovalo sto pětasedmdesát mandátů. Na druhé, celostátní skrutinium by tak zůstalo pětadvacet křesel.

Při alokaci celostátních mandátů by byl zvýhodněn vítěz voleb tím, že by křesla získával podle jiného klíče než ostatní strany. Zatímco krajské mandáty by se přidělovaly pomocí dělitele Saint-Laguë (číselná řada 1, 3, 5, 7, ...), pro výpočet křesel vítězné strany by na celostátní úrovni sloužil d'Hondtův dělitel (číselná řada 1, 2, 3, 4, ...). U ostatních stran by byl na celostátní úrovni použit opět dělitel Saint-Laguë; druhá subvarianta počítá s tzv. dánským dělitelem (číselná řada 1, 4, 7, 10, ...).

3.2. „Řecká“ varianta

Tzv. řecká varianta počítá rovněž se dvěma skrutinii. V prvním kole by se poslanecké mandáty rozdělily na úrovni osmi volebních regionů, které by kopírovaly hranice tzv. evropských regionů soudržnosti (NUTS II). Kandidátní listiny by se však podávaly ve stávajících volebních krajích.⁵ Výsledek strany ve volebním regionu by byl tvořen součtem jejích výsledků v příslušných krajích.

⁴ Není-li uvedeno jinak, vychází následující kapitola z Ministerstvo spravedlnosti České republiky 2008: 3–8.

⁵ Důvody pro jejich zachování jsou: (1) návaznost na stávající regionální rozdělení České republiky, (2) vnitřní uspořádání politických stran, které jej reflektuje, a (3) jejich nestejná velikost a lidnatost, která by při spojování do uměle vytvořených volebních celků mohla při sestavování kandidátních listin vést k přehlasování menších krajských organizací většími.

Hlasy by se na mandáty na této úrovni převáděly pomocí Hagenbach-Bischoffovy kvóty (celkový počet hlasů je dělen počtem přidělovaných mandátů zvýšeným o jedna). Ta však často nerozdělí všechny mandáty (srov. Šedo – Havlík – Čaloud 2004: 121), proto část křesel zůstává pro přidělení ve druhém výpočtu.

V navrhované úpravě je pracováno se dvěma subvariantami. Podle první alternativy by zbývající mandáty připadly straně, která celostátně obdržela nejvíce hlasů. Druhou možností je, že by zbylá křesla získaly vítězné subjekty v jednotlivých volebních regionech. Výška bonusu by tedy ani v jednom případě nebyla předem známá.

Tato varianta jako jediná respektuje programové prohlášení vlády (viz výše) a pro přepočítání hlasů na mandáty používá Hagenbach-Bischoffovu metodu.

3.3. „Holandská“ varianta

Podle tzv. holandské varianty by celá země tvořila jediný volební obvod. V prvním skrutiniu by se přidělovaly mandáty pomocí d'Hondtova dělitele. Navržená varianta nechává současné volební kraje a jejich kandidátní listiny beze změn. Na základě celorepublikových volebních výsledků by byl všem stranám přidělen celostátně pouze počet mandátů, bez specifikace jejich obsazení, které by se určilo až podle volebních výsledků mezi jednotlivými kraji navzájem.

Zvýhodnění vítěze voleb by bylo zajištěno ve druhém skrutiniu. Také zde se pracuje se dvěma subvariantami. Podle první alternativy by vítěz obdržel bonus deseti mandátů. Jinou možností je zavedení regresivního bonusu pro vítěznou stranu, což by znamenalo, že největší bonus by byl přidělen vítězi voleb, jehož vítězství je relativně těsné a jehož možnost vytvoření silné vlády je relativně nejvíce ztížena. Naopak s růstem odstupů volebního výsledku vítěze voleb od dalších stran by velikost jeho bonifikace klesala.⁶

4. Srovnání proporcionality navrhovaných úprav volebního systému

V následující tabulce je zaznamenáno, kolik mandátů by v letech 1996 až 2006 získaly jednotlivé politické subjekty, pokud by pro volby do Poslanecké sněmovny byly využity výše popsané alternativy volebního systému.

Tabulka 1. Rozdělení mandátů ve volbách do dolní komory českého parlamentu v letech 1996–2006 podle navrhovaných úprav volebního systému

⁶ Pokud by vítězná strana získala méně než třicet procent hlasů, představoval by bonus deset mandátů, za každá dvě procenta hlasů navíc by se výše bonusu snižovala o jeden mandát. Pokud by vítězná strana získala přes padesát procent hlasů, byl by bonus nulový.

Politický subjekt	Skutečný výsledek		„Skotská“ varianta		„Řecká“ varianta		„Holandská“ varianta	
	% hlasů	křesla	I. ^a	II. ^b	I. ^c	II. ^d	I. ^e	II. ^f
Volby 2008								
ODS	35,38	81	80	83	85	82	82	79
ČSSD	32,32	74	67	65	67	70	66	67
KSČM	12,81	26	26	25	25	25	26	26
KDU-ČSL	7,22	13	14	14	12	12	14	15
SZ	6,29	6	13	13	11	11	12	13
Volby 2002								
ODS	24,47	58	53	52	55	56	53	54
ČSSD	30,20	70	74	76	75	74	76	74
KSČM	18,51	41	41	40	40	40	40	41
Koalice	14,27	31	32	32	30	30	31	31
Volby 1998								
ODS	27,74	63	61	61	61	63	60	61
ČSSD	32,30	74	78	80	81	79	80	77
KSČM	11,03	24	24	23	23	23	23	24
KDU-ČSL	8,99	20	19	18	18	18	19	19
US	8,60	19	18	18	17	17	18	19
Volby 1996								
ODS	29,61	68	72	74	82	73	74	72
ČSSD	26,44	61	57	56	57	66	57	58
KSČM	10,33	22	22	21	20	20	22	22
KDU-ČSL	8,07	18	16	16	14	14	17	17
ODA	6,36	13	15	15	11	11	13 ^g	14
SPR-RSČ	8,00	18	18	18	16	16	17 ^g	17

Zkratky stran: ODS – Občanská demokratická strana, ČSSD – Česká strana sociálně demokratická, KSČM – Komunistická strana Čech a Moravy, KDU-ČSL – Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová, SZ – Strana zelených, US – Unie svobody, ODA – Občanská demokratická aliance, SPR-RSČ – Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa.

Poznámky:

a Při využití dělitele Saint-Laguë na celostátní úrovni pro nevítězné strany.

b Při využití dánského dělitele na celostátní úrovni pro nevítězné strany.

c Nepřerozdělené mandáty z prvního skrutinia získává celostátní vítěz.

d Nepřerozdělené mandáty z prvního skrutinia získává vítěz v regionu.

e Při využití bonusu deseti mandátů pro vítěznou stranu.

f Při využití degresivního bonusu pro vítěznou stranu.

g Ministerstvo spravedlnosti České republiky (2008: 12) sice uvádí, že SPR-RSČ by obsadilo 13 a ODA 17 mandátů, to se však vzhledem k jejich získkům hlasů nejeví jako příliš pravděpodobné. Podle přepočítání výsledků na základě dat Českého statistického úřadu by ODA získala 13 a republikáni 17 křesel.

Zdroj: sestaveno podle Ministerstvo spravedlnosti České republiky 2008: 9–12.

Další tabulka zachycuje výpočty indexu deformace pro jednotlivé úpravy volebního systému, a sice na základě výsledků voleb do Poslanecké sněmovny českého parlamentu v letech 1996 až 2006.

Tabulka 2. Proporcionalita navrhovaných variant volebního systému podle výsledků voleb do dolní komory českého parlamentu v letech 1996–2006 (index deformace)

Politický subjekt	Skutečný výsledek	„Skotská“ varianta		„Řecká“ varianta		„Holandská“ varianta	
		I. ^a	II. ^b	I. ^c	II. ^d	I. ^e	II. ^f
Volby 2008							
ODS	1,14	1,13	1,17	1,20	1,16	1,16	1,12
ČSSD	1,14	1,04	1,01	1,04	1,08	1,02	1,04
KSČM	1,01	1,01	0,98	0,98	0,98	1,01	1,01
KDU-ČSL	0,90	0,97	0,97	0,83	0,83	0,97	1,04
SZ	0,48	1,03	1,03	0,87	0,87	0,95	1,03
Volby 2002							
ODS	1,19	1,08	1,06	1,12	1,14	1,08	1,10
ČSSD	1,16	1,23	1,26	1,24	1,23	1,26	1,23
KSČM	1,11	1,11	1,08	1,08	1,08	1,08	1,11
Koalice	1,09	1,12	1,12	1,05	1,05	1,09	1,09
Volby 1998							
ODS	1,14	1,10	1,10	1,10	1,14	1,08	1,10
ČSSD	1,15	1,21	1,24	1,25	1,22	1,24	1,19
KSČM	1,09	1,09	1,04	1,04	1,04	1,04	1,09
KDU-ČSL	1,11	1,06	1,00	1,00	1,00	1,06	1,06
US	1,10	1,05	1,05	0,99	0,99	1,05	1,10
Volby 1996							
ODS	1,15	1,22	1,25	1,38	1,23	1,25	1,22
ČSSD	1,15	1,08	1,06	1,08	1,25	1,08	1,10
KSČM	1,06	1,06	1,02	0,97	0,97	1,06	1,06
KDU-ČSL	1,12	0,99	0,99	0,87	0,87	1,05	1,05
ODA	1,02	1,18	1,18	0,86	0,86	1,02 ^g	1,10
SPR-RSČ	1,13	1,13	1,13	1,00	1,00	1,06 ^g	1,06

Zkratky stran: ODS – Občanská demokratická strana, ČSSD – Česká strana sociálně demokratická, KSČM – Komunistická strana Čech a Moravy, KDU-ČSL – Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová, SZ – Strana zelených, US – Unie svobody, ODA – Občanská demokratická aliance, SPR-RSČ – Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa.

Poznámky:

a Při využití dělitele Saint-Laguë na celostátní úrovni pro nevítězné strany.

b Při využití dánského dělitele na celostátní úrovni pro nevítězné strany.

c Nepřerozdělené mandáty z prvního skrutinia získává celostátní vítěz.

d Nepřerozdělené mandáty z prvního skrutinia získává vítěz v regionu.

e Při využití bonusu deseti mandátů pro vítěznou stranu.

f Při využití degresivního bonusu pro vítěznou stranu.

g Počítáno ze zisku 13 mandátů pro ODA a 17 pro SPR-RSČ (viz pozn. g pod Tabulkou 1).

Zdroj: vlastní výpočty na základě dat Ministerstva spravedlnosti České republiky 2008: 9–12.

Na základě srovnání výše uvedených simulací a výpočtů indexu deformace lze konstatovat, že všechny varianty výrazně zvýhodňují vítěze voleb, což odpovídá vládnímu zadání.

Pro menší strany je nejméně příznivá tzv. řecká varianta, která podreprezentovává zřetelně více než ostatní navrhované změny volebního systému (viz hodnoty indexu pro KDU-ČSL a SZ v roce 2006 a pro KDU-ČSL a ODA v roce 1996). U této alternativy je rovněž patrné, že zvýhodňuje nejen nejúspěšnější subjekt, ale i druhou velkou stranu, byť ne tolik jako vítěze, a to zejména v případě subvarianty, kdy nepřerozdělené mandáty z prvního skrutinia získávají vítězové v regionálních obvodech (viz hodnoty indexu pro ČSSD v letech 2006 a 1996 a pro ODS v roce 1998). Pro vítěznou stranu je tedy nejvýhodnější alternativa, kdy všechny nepřerozdělené mandáty z prvního skrutinia získá celostátní vítěz.

Jako naopak nejpoměrnější se jeví tzv. holandská varianta. Ta sice nadreprezentovává vítězný subjekt, avšak mezi dalšími stranami již nečiní zásadní rozdíly. Je to dáno především jediným celostátním obvodem, který obecně patří k rozhodujícím činitelům zajišťujícím vysokou míru proporcionality (srov. Havlík – Šedo – Čaloud 2004: 127–130). Pro vítěznou stranu je výhodnější alternativa s pevným bonusem deseti mandátů, která vítěze posiluje více než alternativa s bonusem degresivním.

Ani tzv. skotská varianta nedělá příliš velké rozdíly mezi nevítěznými stranami (s výjimkou voleb 1996), nicméně difference jsou zde o trochu větší než v případě tzv. holandské varianty. Pro vítěznou stranu je výhodnější alternativa, která ve druhém skrutiniu používá pro všechny subjekty kromě vítězného dánského dělitele.

5. Závěr

Tento text se zabýval navrhovanými úpravami volebního systému do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, a to především jejich proporcionalitou a vlivem na reprezentaci malých stran.

V první části textu byla popsána současná podoba volebního systému. Následující kapitola obsahovala popis trojice zmíněných návrhů volební reformy, a sice tzv. skotské, řecké a holandské varianty a jejich jednotlivých subvariant. Ve třetí části byly na základě volebních výsledků z let 1996 až 2006 modelovány potenciální výstupy jednotlivých alternativ a následně pomocí indexu deformace posuzovány jejich proporční účinky.

V úvodu práce byly formulovány tři hlavní výzkumné otázky:

- 1) Která navrhovaná úprava volebního systému je nejproporcionálnější?
- 2) Která navrhovaná úprava je nejméně proporční?
- 3) Která navrhovaná úprava nejvíce zvýhodňuje vítězný subjekt?

Na základě srovnání proporcionality celkem šesti návrhů volební reformy se jako nejpoměrnější jeví tzv. holandská varianta, především alternativa s degresivním bonusem. Naopak nejméně proporční a vůči malým stranám nejméně šetrnou se ukázala tzv. řecká varianta, jejíž alternativa, kdy všechny nepřerozdělené mandáty z prvního skrutinia obdrží celostátní vítěz voleb, se ze všech navrhovaných úprav volebního systému jeví jako nejvýhodnější varianta pro vítězný subjekt.

Seznam pramenů a literatury

- Aktuálně.cz (27. 8. 2008): Vláda vybrala tři možnosti, jak změnit volební systém, on-line text (<http://aktualne.centrum.cz/domaci/politika/clanek.phtml?id=614905>) [ověřeno k 1. 12. 2008].
- Belko, M. (2004): Vývoj volebního systému v českých zemích od roku 1848, in: Chytilík, R. – Šedo, J. (eds.): Volební systémy, Brno, Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, s. 158–209.
- Čaloud, D. (2006): Volební systém a volební inženýrství: současný stav a možné změny, in: Čaloud, D. – Foltýn, T. – Havlík, V. – Matušková, A. (eds.): Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2006, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 145–163.
- Čaloud, D. – Matušková, A. (2006): Krátká poznámka ke strategii politických stran ve volební kampani v kontextu působení volebních systémů, in: Čaloud, D. – Foltýn, T. – Havlík, V. – Matušková, A. (eds.): Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2006, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 164–170.
- Foltýn, T. (2006): Parlamentní volby 2006 v kontextu parlamentních voleb okolních zemí, in: Čaloud, D. – Foltýn, T. – Havlík, V. – Matušková, A. (eds.): Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2006, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 171–187.
- Havlík, V. – Kopeček, L. (2008): Krize vládnutí v České republice. Analýza působení volebního a stranického systému a návrhy možných řešení, Politologický časopis, roč. XV, č. 3, s. 183–205.

- Havlík, V. – Šedo, J. – Čaloud, D. (2004): Systémy poměrného zastoupení, in: Chytilík, R. – Šedo, J. (eds.): Volební systémy, Brno, Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, s. 104–142.
- Lebeda, T. (2004): Konečná podoba volebního systému pro Poslaneckou sněmovnu. Otázky nad vynucenou úpravou z roku 2002, in: Novák, M. – Lebeda, T. a kol.: Volební a stranické systémy. ČR v mezinárodním srovnání, Dobrá Voda u Pelhřimova, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. 231–249.
- Ministerstvo spravedlnosti České republiky (2008): Návrh variant upravujících volební systém pro volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, on-line text (www.vlada.cz/assets/cs/tiskove/aktuality/ma_rack7hpc76ix.doc) [ověřeno k 1. 12. 2008].
- Novák, M. (2004): Typy vlád a jejich utváření: ČR v komparativní perspektivě, in: Novák, M. – Lebeda, T. a kol.: Volební a stranické systémy. ČR v mezinárodním srovnání, Dobrá Voda u Pelhřimova, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. 311–343.
- Novák, M. – Lebeda, T. a kol. (2004): Volební a stranické systémy. ČR v mezinárodním srovnání, Dobrá Voda u Pelhřimova, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Pecháček, Š. – Němec, J. (2008): Změna volebního systému do Poslanecké sněmovny podle koaliční dohody: analýza a alternativní pojetí, Politologická revue, roč. XIV, č. 1, s. 9–27.
- Šedo, J. (2006): Proporcionalita zastoupení a navrstvující smíšené systémy, Evropská volební studia, roč. I, č. 1, s. 61–91, on-line text ([http://ispo.fss.muni.cz/uploads/EVS/001/04_EVS-EES - Proporcionalita zastoupeni.pdf](http://ispo.fss.muni.cz/uploads/EVS/001/04_EVS-EES_-_Proporcionalita_zastoupeni.pdf)) [ověřeno k 1. 12. 2008].
- Šedo, J. (2007): Volební systémy postkomunistických zemí, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Vláda České republiky (2006): Programové prohlášení vlády, on-line text (<http://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=20780>) [ověřeno k 1. 12. 2008].